

บทที่ 4

การควบคุมกำลังคนที่ยู่นอกระบบไพร่

พลเมืองในราชอาณาจักรไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น นอกจากคนไทยแล้ว มีคนจีน มอญ ญวน ลาว เขมร และชาวตะวันตก คนจีนเป็นชนกลุ่มน้อยในราชอาณาจักรไทยที่มีจำนวนมากที่สุด และมีความสำคัญต่อเศรษฐกิจของประเทศอย่างยิ่งด้วย คนจีนที่เข้ามาอาศัยอยู่ในเมืองไทยนั้นมีทั้งพวกที่ไป ๆ มา ๆ เพื่อค้าขาย เรียกว่า สีนลูกค้า หรือสินจร และพวกที่ตั้งหลักแหล่งถาวรอยู่ตามเมืองต่าง ๆ เรียกว่า สิ้นคงเมือง รัฐไม่ได้ควบคุมคนจีนในลักษณะเดียวกับการควบคุมคนไทย มอญ เขมร ลาว และญวน ในระบบการควบคุมกำลังคนดังที่ได้อธิบายแล้วข้างต้น แต่ใช้วิธีการควบคุมดูแลในอีกลักษณะหนึ่ง ซึ่งก็แตกต่างจากวิธีการควบคุมดูแลชาวตะวันตกด้วย ในบทนี้จะพิจารณาการควบคุมคนจีน และชาวตะวันตกในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น จนถึงสมัยรัชกาลที่ 5 และผลอันเกิดจากการควบคุมดังกล่าว

การควบคุมดูแลชาวจีน

คนจีนเข้ามาตั้งหลักแหล่งในราชอาณาจักรไทยตั้งแต่สมัยอยุธยา และเพิ่มจำนวนมากขึ้นเรื่อย ๆ มีถิ่นฐานอยู่กันมากแถบบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา¹ เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงย้ายราชธานีมาอยู่ฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยาแต่เพียงฝั่งเดียว และสถาปนากรุงเทพฯ เป็นราชธานีนั้น ได้สร้างพระราชวังใหม่ในย่านคนจีน สิ้นจึงต้องย้ายไปอยู่ที่ส่วน

¹ วัลลิกา เรื่องระพี, "บทบาทของชาวจีนในต้นแผ่นดินเศรษฐกิจ สังคม และศิลปกรรมไทยสมัยรัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์." (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2518), หน้า 8-15, 16, 18.

ตั้งแต่คลองวัดสามปลื้ม ไปจนถึงคลองวัดสามเพ็ง¹ เป็นกลุ่มคนจีนกลุ่มใหญ่ นอกจากนี้มีคนจีนอาศัยอยู่ทั่วไป ปลายสมัยรัชกาลที่ 1 มีจำนวนคนจีนประมาณ 25,000 คน และเพิ่มมากขึ้นทุกปี โดยเฉพาะในสมัยรัชกาลที่ 3 ถึงรัชกาลที่ 5 เพราะในช่วงระยะเวลาดังกล่าวเกิดความไม่สงบทางการเมือง และปัญหาทางเศรษฐกิจขึ้นทางภาคใต้ของประเทศจีน ทำให้ชาวจีนจำนวนมากอพยพมาจากภาคใต้ของประเทศจีน ไปยังดินแดนอื่น ๆ เช่น ประเทศไทย และเนื่องจากไทยไม่มีนโยบายกีดกันชาวจีนในด้านการประกอบอาชีพ ประกอบกับในสมัยรัชกาลที่ 5 มีเรือกลไฟเดินทางประจําระหว่างกรุงเทพฯกับซินด้วย² อาจประมาณคนจีนตอนต้นรัชกาลที่ 3 (พ.ศ. 2368) ว่ามีอยู่ในไทยราว 230,000 คน และกลางสมัยรัชกาลที่ 4 (พ.ศ. 2403) เพิ่มขึ้นเป็น 337,000 คน คืออพยพเข้ามาประมาณปีละ 1 หมื่นคน³

แหล่งที่ชาวจีนอยู่อาศัยกันมาก คือ กรุงเทพฯ เมืองต่าง ๆ บนลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา และแม่น้ำท่าจีน หัวเมืองชายทะเลตะวันออก หัวเมืองแถบลุ่มแม่น้ำแม่กลอง และภาคใต้ คือ อยู่อาศัยในหัวเมืองขึ้นกรมท่ามากที่สุด⁴ ส่วนภาคเหนือ และภาคอีสาน เนื่องจากการคมนาคมไม่สะดวก จึงมีชาวจีนไปตั้งหลักแหล่งไม่มากนัก เพิ่งจะมีจำนวนเพิ่มมากขึ้นเมื่อมีทางรถไฟเชื่อมระหว่างกรุงเทพฯและดินแดนแถบนี้ (ประมาณปี พ.ศ. 2440)⁵ มีข้อน่าสังเกตคือ คนจีนจะอาศัยอยู่

¹เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 (พระนคร: คุรุสภา, 2503), หน้า 12

²G. William Skinner, Chinese Society in Thailand: An Analytical History. 2 ed. New York: Cornell University Press, 1962, p. 31, 44, 63, 82.

³กชข., ร. 4 กห. เล่ม 9 จ.ศ. 1217, หน้า 158 เลขที่ 46 สํารตราว่าด้วยให้ข้าหลวง เจ้าเมือง กรมการผูกบัญชีมือจีน

⁴ศิรศักร ฐลวีลดี, "ผูกบัญชี...", หน้า 158.

⁵G. William Skinner, op. cit., p. 72

หนาแน่น โดยเฉพาะในบริเวณที่มีความเจริญทางเศรษฐกิจ เช่น หัวเมืองชายทะเลตะวันออก ลุ่มแม่น้ำท่าจีน และแม่น้ำแม่กลอง มีคนจีนจำนวนมาก เพราะเป็นแหล่งผลิตน้ำตาลทรายส่งออกต่างประเทศ¹ และในภาคใต้ กลางสมัยรัชกาลที่ 4 มีคนจีนอพยพสิ่งไหลเข้าไปมาก เพราะมีการพัฒนาเหมืองแร่ดีบุก

ไทยถือว่าคนจีนเป็น "คนต่างประเทศ"² และคำว่าจีนนั้นหมายถึงคนที่มีผมเปีย ถ้าบุตรจีนหรือหลานจีนไว้ผมเปีย แต่ไปสักข้อมือเป็น "เลขจีน" ขึ้นทะเบียนในระบบการควบคุมกำลัคน หรือระบบไพร่ ก็ถือว่าเป็นคนไทย³ ต้องทำราชการ เช่น เสียส่วยให้รัฐเช่นเดียวกับเลขอื่น ๆ เช่น เป็นเลขไพร่หลวงช่างดีบุกในพระคลังในขวา เลขกล้วยบุตรจีนทำส่วยกระดามที่เมืองสงขลา เป็นต้น⁴

¹ ศุภรัตน์ เลิศพานิชกุล., "สมาคมสืบตั้งในประเทศไทย พ.ศ. 2367-2457."

(วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524), หน้า 67.

² กหข., จดหมายเหตุ. ร. 4 จ.ศ. 1229 เลขที่ 105 ร่างตราถึงเมืองอุทัยธานี ตั้งขึ้นผูกเป็นขุนสัจจาวีเศษ ฮ่าเถอจีน.

³ กหข., จดหมายเหตุ. ร. 4 จ.ศ. 1230 เลขที่ 69 พระบรมราชโองการโปรดเกล้าตั้งขึ้นผูก แอ่เฮีย เป็นที่ขุนผดุงสินประชา เมืองนครไชยศรี

เลขที่ 72 สาระตราถึงกรมการเมืองต่าง ๆ ตั้งขึ้น อยู่ แอ่ตัน เป็นหลวงวิสุตรสินชาติ ปลัดสิน กงลูลสิน ว่ากล่าวถ้อยความเมืองละเอียงเทรกา เมืองปราจีนบุรี เมืองนครนายก

และ เลขที่ 77 สาระตราถึงกรมการเมืองนครไชยศรี เมืองสมุทรสาคร โปรดเกล้าตั้งให้สินคุ้มหลวงจู้ เป็นที่หลวงทรีสินบำรุง. เป็นกงลูลว่าถ้อยความสิน ฯลฯ

⁴ กคข., ร. 5 ม. 1.12ก/1 สินชัวเองหลง บังคับฝรั่งเคส่ หัวว่าสินบุ กับสินมีชื่อ 9 ราย เป็นลูกหนี (มีนาคม 100 - กรกฎาคม 101) และ ร. 5 ม. 47/18. ราชการต่าง ๆ ฝ่ายหัวเมืองปักข์ใต้ (16 ธันวาคม - 2 มีนาคม 111)

นอกจากนี้พบหลักฐานว่า เลขจีน หรือเลขบุตรจีนนั้นนอกจากจะเป็นเลขปะปนกับเลขไพร่หลวง ไพร่ล้มอื่น ๆ ในกรมกองหนึ่ง ๆ แล้ว ยังแบ่งแยกเป็นกองหนึ่งต่างหาก เรียกว่า กองล่วยทองบุตรจีน ดังเช่น เลขล่วยทองบุตรจีนที่เมืองสงขลา กองหนึ่ง เป็นไพร่ล้ม 92 คน ล่วยทองหนัก 8 ตำลึง 2 บาท 2 สลึง ลงมากรุงเทพฯ¹

จีนที่ถูกส่งสังกัดกรมกองนี้ ส่วนใหญ่เป็นลูกหลานจีนที่อยู่ในเมืองไทย และคิดตั้งหลักแหล่งทำมาหากิน จึงยอมถูกสักการาชากรอยู่ภายใต้การควบคุมของไทย ส่วนคนจีนโดยทั่วไปนั้นรัฐปล่อยให้เป็นผู้อิสระในการเดินทางทั่วราชอาณาจักร คนจีนจึงมีโอกาสค้าขาย และทำมาหากินในที่ต่าง ๆ ได้ อย่างไรก็ตาม รัฐมอบหมายหน้าที่ให้กรมทำขายเป็นหน่วยงานที่รับผิดชอบดูแลคนจีน มีพระยาโชฎีกราชเศรษฐี เป็นเจ้ากรม² เป็นการมอบหมายให้คนจีนปกครองดูแลพวกเดียวกัน เพราะปรากฏว่าตำแหน่งนี้เป็นตำแหน่งขุนนางชั้นหลวง พระ หรือพระยา คัดเลือกจากชาวจีนที่มีชื่อเสียง ชื่อสัตย์ และเป็นที่เคารพนับถือของคนทั่วไป แต่เนื่องจากกรมทำขายมีขอบข่ายในการดูแลรับผิดชอบได้เพียงในราชอาณาจักร และหัวเมืองใกล้เคียงเท่านั้น และไม่ปรากฏว่าควบคุมไปได้ทั่วถึงในหัวเมืองที่ห่างไกล และเนื่องจากชาวจีนไม่ได้อยู่ในระบบไพร่ ไม่มีมูลนายที่จะให้ความคุ้มครองช่วยเหลือในยามที่เกิดความเดือดร้อนเมื่อถูกขุนนางกดขี่ ข่มเหง ต้องแก้ปัญหาด้วยตนเอง บางพวกจะฝากตัวกับขุนนางที่มีอำนาจในท้องถิ่น แต่ชาวจีนที่เหลืออยู่ ซึ่งมีอยู่เป็นจำนวนมาก มักแก้ปัญหาด้วยการรวมกลุ่มเป็นสมาคมลับต่อต้านขุนนางที่กดขี่ข่มเหงพวกตน³ ซึ่งปรากฏว่าคนจีนก่อความไม่สงบขึ้น รัฐจึงใช้วิธีแก้ไขวิธีหนึ่ง คือ การอนุเคราะห์คนจีนด้วยการตั้งนายอำเภอจีน⁴ เพื่อให้ชาวจีนรู้สึกว่าได้ได้รับความ

¹ กขช., ร. 4 กห. เล่ม 20 จ.ศ. 1222, หน้า 136 ตอบเมืองสงขลา ว่าด้วยล่วยทองล่วยบุตรจีน และดู เล่ม 9 จ.ศ. 1217, หน้า 121 และ เล่ม 3, หน้า 117.

² พลกุล อังกินันท์, บทบาทชาวจีนในประเทศไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. (กรุงเทพฯ: ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยประสานมิตร, 2513), หน้า 11-12.

³ คู่ภรณ์ เลิศพานิชย์กุล, "สมาคมลับอั้งยี่...", หน้า 39, 42.

⁴ และนโยบายนี้ถูกใช้ต่อมาจนถึงสมัยรัชกาลที่ 5 ดูรายละเอียดในเรื่องเดียวกัน.

คุ้มครองจากรัฐอย่างเพียงพอ ไม่จำเป็นต้องตั้งสมาคมลับอ้างยี่ หรือไปพึ่งพาพวกอ้างยี่

ในการควบคุมข่าวลือนี้อาจพิจารณาจาก ผู้ปกครองข่าวลือ การผูกปิ่น และผลประโยชน์
จากการผูกปิ่น

1. ผู้ปกครองลือ เป็นตำแหน่งสัญญาบัตร และได้รับการโปรดเกล้าแต่งตั้ง ประกอบด้วย

ก. นายอำเภอลือ

ตามหลักฐานปรากฏว่า นายอำเภอลือตั้งขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3 โดยคัดเลือก
จากคนสนิทที่เป็นคนดี มีความซื่อสัตย์ เป็นที่เคารพยกย่องนับถือของคนสนิททั่วไป¹ อาจเป็น
เจ้าภาษีนายอากร² หรือหัวหน้าตัวเหี้ย (อ้างยี่) ก็ได้ และมีหลักฐานว่าเคยขอตัวไพร่-
หลวงหักโอนมาเป็นนายอำเภอลือด้วย³

หน้าที่ของนายอำเภอลือคือ ดูแลทุกขั้วลือของข่าวลือที่ตั้งบ้านเรือนอยู่ในเมืองนั้น
เป็นผู้พิพากษาตัดสินชี้หน้าทักกันในคดีความเล็ก ๆ น้อย ๆ ถ้าเป็นคดีใหญ่ ต้องส่งตัวโจทก์
จำเลยไปให้เจ้าเมืองกรมการพิจารณาตัดสิน และเมื่อถึงกำหนดผูกปิ่นข้อมือลือ นายอำเภอลือ
ลือมีหน้าที่ควบคุมคนสนิทมาให้ข้าหลวงกรมการผูกปิ่น และควบคุมมิให้ขายผีนำให้คนไทย ทั้งยัง

¹ กขช., จดหมายเหตุ ร. 3 จ.ศ. 1204 เลขที่ 18 ร่างสารตราเจ้าพระยาจักรี ถึง
พระยานครสวรรค์ เรื่องตั้งสินยกเป็นขุนนิคมประเทศ นายอำเภอลือ กับทนายบงประกันสินยก และ
ร. 4 จ.ศ. 1227 เลขที่ 4 ร่างสารตราถึงเมืองอุทัยธานี โปรดเกล้าฯตั้งสินน้อยเป็นหลวงพิณฉ-
ภาว จางวางอำเภอลือ เมืองอุทัยธานี

² กขช., จดหมายเหตุ ร. 3 จ.ศ. 1206 เลขที่ 28 สารตราเจ้าพระยาจักรี ถึง
เมืองชัยนาท เรื่องตั้งนายอากรภูมิเป็นหลวงบำรุงพานิช และ กขช., ร. 5 มท. เล่ม 1, หน้า
87-88.

³ กขช., ร. 5 มท. เล่ม 6 จ.ศ. 1234, หน้า 37 เมืองฉะเชิงเคา ตั้งสินเปี่ยม
เป็นที่ขุนสับสินทาน อำเภอลือ.

มีหน้าที่ควบคุม และป้องกันมิให้คนจีนรวบรวมกันเป็นโจรผู้ร้าย หรือตั้งสมาคมลับอื่น¹

ในแต่ละเมือง จำนวนของนายอำเภอจีนขึ้นอยู่กับจำนวนชาวจีน ถ้าเมืองใดมีคนจีนมาก จะมีนายอำเภอจีนหลายคน² แต่ละคนเป็นหัวหน้าคนจีนที่เป็นพวกภาษาเดียวกัน หรือคำล้นาเดียวกัน³ เช่น เมืองฉะเชิงเทรา ซึ่งมีคนจีนอาศัยอยู่เป็นจำนวนมาก ประมาณได้ว่ามีถึง 4,000 คน ใน ปี พ.ศ. 2430 และตั้งบ้านเรือนห่างกันมากด้วย⁴ จึงมีนายอำเภอจีนหลายคน เช่น "ขุนพิภพจีนวิจารณ์", "ขุนล่มาจีนประชา" และมีนายอำเภอจีนเข้ารีต คือ "ขุนประเทศปฤชาคุณจีน" ควบคุมชาวจีนที่นับถือคำล้นา



¹ กหข., จดหมายเหตุ ร. 4 จ.ศ. 1228 เลขที่ 32 ว่าด้วยพระราชทานสัญญาบัตรนายอำเภอจีนเข้ารีต เมืองราชบุรี และ จ.ศ. 1229 เลขที่ 105 ร่างตราถึงเมืองอุทัยธานี เรื่องตั้งนายอำเภอจีน

² บางเมืองเพียงจะมีคนจีนอาศัยอยู่เป็นจำนวนมากพอควร จึงเพียงมีการตั้งนายอำเภอจีนในสมัยรัชกาลที่ 5 ดู กขข., ร. 5 กห. เล่ม 44 เลขที่ 71 ถึงเมืองปราณบุรี ตั้งขึ้นเป็นขุนประเทศภาษา นายอำเภอจีนเมืองปราณบุรี หน้า 381-384.

³ เช่น สีนอกเกียน สิ้นแต้ฉิว สิ้นไหหล่า เป็นต้น ดู กขข., จดหมายเหตุ ร. 4 จ.ศ. 1227 เลขที่ 48 ร่างหนังสือพระยามหาอำมาตย์ ถึงเมืองนครสวรรค์ ตั้งขึ้นมูล เป็นที่ขุนนิคมประเทศ

⁴ กขข., ร. 5 มท. เล่ม 33 เลขที่ 210 ถึงหลวงจินตารักษ์ ข้าหลวง. พระเกรียงไกรกระบวนยุทธ กรมการเมืองฉะเชิงเทรา ตั้งขึ้นเพิ่มเป็นขุนรักษาสินภักดี หน้า 480-481. และดู กขข., ร. 5 ม. 2.12ก/9 ใบบอกเมืองอุทัยธานี

โรมันคาทอลิกในเมืองเดียวกัน¹

เมืองตะกั่วป่าก็เช่นเดียวกัน เมืองจากเป็นเมืองใหญ่ มีเมืองขึ้นหลายเมือง และทำแร่ดีบุกหลายตำบล มีคนสิ้นต่างเมืองไปมาค้าขายอยู่เลื่อม ๆ จึงมีการแต่งตั้ง นายอำเภอขึ้นหลายคน² ส่วนเมืองเพชรบุรีนั้น มีการแบ่งแยกเป็นสินฝ่ายบก และสิน ชายทะเล มีหลวงอร่ามสินประชา และขุนศรีวิเลิศ เป็นนายอำเภอบังคับบัญชาตาม ลำดับ³ จะเห็นได้ว่าการแต่งตั้งนายอำเภอขึ้นให้มีวัตถุประสงค์เพื่อความสะดวกในการ ปกครองดูแลคนจีนตามพวกต่าง ๆ

ข. จางวางอำเภอจีน

ในสมัยหลัง มีการแต่งตั้งจางวางอำเภอจีนอีกตำแหน่งหนึ่ง จากหลักฐานการ แต่งตั้งจางวางจีนมีบรรดาศักดิ์สูงกว่านายอำเภอจีนทั่วไป แต่มีอำนาจหน้าที่เหมือน

¹ กขย., จดหมายเหตุ ร. 4 จ.ศ. 1228 เลขที่ 223

กขย., ร. 5 มท. เล่ม 7 เลขที่ 98 เมืองฉะเชิงเทราตั้งขึ้นแต่เป็นที่ยุทธประเทศ กฤษณิน อำเภอจีนเขารัต หน้า 184-186

กขย., ร. 5 กท. เล่ม 56 เลขที่ 88 พระราชทานนามสัญญาบัตรหลวงประเทศ- ปรีชาคฤสดี สินนายอำเภอเขารัต เมืองฉะเชิงเทรา หน้า 230-234 และ

เรื่องเดียวกัน เล่ม 26 เลขที่ 49 ถึงเมืองราชบุรี ว่าด้วยพระราชทานสัญญาบัตร หมิ่นลำคานากฤษณิน นายสินเขารัตบ้านนางนกแขวก ฯลฯ หน้า 170-174.

² กขย., ร. 5 กท. เล่ม 2 เลขที่ 20 จ.ศ. 1232 ว่าด้วยตั้งหลวงบำรุงสินประชา ขุนภาษาสินประชา นายอำเภอเมืองตะกั่วป่า. หน้า 64-66

³ กขย., ร. 5 กท. เล่ม 6 เลขที่ 50 ว่าด้วยตั้งขุนศรีวิเลิศ นายอำเภอจีนบ้านแหลม เมืองเพชรบุรี หน้า 167-168.

นายอำเภอขึ้นทุกประการ จะต่างกันตรงที่จางวางอำเภอขึ้นจะควบคุมขึ้นในท้องถิ่นที่กว้างใหญ่ ซึ่งมีคนขึ้นอาศัยอยู่ไม่หนาแน่นนัก เช่น หลวงภักดีพานิช ได้รับการแต่งตั้งให้เป็น จางวางอำเภอขึ้น เมือง เชียงแตง และเมืองขึ้นแขวงเมืองเชียงแตง¹

ค. ปลัดขึ้น

ในสมัยรัชกาลที่ 4 มีการแต่งตั้งปลัดขึ้นเป็นตำแหน่งใหม่ในท่าเทียบข้าราชการหัวเมือง มีหน้าที่โดยตรงในการรับเรื่องร้องทุกข์ของกนขึ้น และชำระตัดสินคดีความต่าง ๆ ในแขวงเมืองนั้น² มีศักดินาตั้งแต่ 400-800³ และมีบรรดาศักดิ์เป็นหลวง เช่น หลวงทวีประชาชน ปลัดขึ้นเมืองนครชัยศรี หลวงพิทักษ์ลำคร ปลัดขึ้นเมืองสมุทรลำคร เป็นต้น⁴ และถ้าทำความดีความชอบมาก จะได้เลื่อนยศเป็นพระ เช่น พระบาราคศัดขึ้น

¹ กหข., จดหมายเหตุ ร. 4 จ.ศ. 1228 เลขที่ 341 และ จ.ศ. 1227 เลขที่ 17 ร่างสำตราถึงเมืองพรหมบุรี และเมืองสระบุรี และ เลขที่ 4 ร่างสำตราถึงพระยาไชยวิชิตกรุงเก่า ถึงพระยาอุทัยธานี.

² กหข., จดหมายเหตุ ร. 4 จ.ศ. 1230 เลขที่ 72 เรื่องแห่โลกันต์

³ กจข., ร. 5 ต. 1/3 สำตราแต่งตั้งขึ้นเทียมขึ้น บุตรพระประเสริฐวานิช เป็นปลัดฝ่ายขึ้นเมืองตราด (9 กรกฎาคม - 20 ธันวาคม 108)

กจข., ร. 5 มท. เล่ม 1 จ.ศ. 1229-1230 เลขที่ 200 เมืองทิจิตรตั้งหลวงวิเลิศธานี เป็นที่หลวงอุดรานุเชตรชินนิกร กงลูลสิ้น หน้า 443-446.

กหข., จดหมายเหตุ ร. 4 จ.ศ. 1229 เลขที่ 30 จดหมายกงลูลฝรั่งเคสมาถึงพระยาศรีสุริยวงศ์ เรื่องเมืองญวน 3 เมืองได้ขึ้นอยู่กับฝรั่งเคสแล้ว ฯลฯ และ จ.ศ. 1230 เลขที่ 200.

⁴ กหข., จดหมายเหตุ ร. 4 จ.ศ. 1230 เลขที่ 69 และ 78 พระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯตั้งขึ้นหุ แซ่เฮีย เป็นที่ขุนผดุงขึ้นประจำ เมืองนครไชยศรี

ปลัดสินเมืองพระนครศรีอยุธยา ถือศักดินา 800¹ นอกจากนั้นปลัดสินยังเป็นผู้บังคับบัญชา นายอำเภอสิน² ซึ่งจำนวนนายอำเภอสินจะมีมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับขนาดของท้องถิ่นนั้น ๆ นายอำเภอสินบางคนทำหน้าที่ช่วยเหลือปลัดสินทางด้านปราบปรามโจรผู้ร้าย บางคนช่วยดูแลด้านคดีความ พวกนายอำเภอสินที่ทำหน้าที่ทางด้านคดีความนี้ ในระยะหลังมักเรียกกันว่า "กงสุลสิน"³



¹ กขช., ร. 5 มท. เล่ม 33 เลขที่ 180 กรุงเทพฯ ตั้งขุนบริหารเวตกิจ เป็นที่หลวง ปาราชคตสิน หน้า 405-408.

² กขช., จดหมายเหตุ. ร. 4 จ.ศ. 1218 เลขที่ 20 ร่างตราถึงพระยาวิเศษฤาไยโย เจ้าเมืองฉะเชิงเทรา โปรดเกล้าฯตั้งสินอยู่เป็นที่หลวงพิสุทธสิน ณ ขาดปลัดสิน และ ดู จ.ศ. 1225 เลขที่ 37 ร่างสำตราถึงเมืองฉะเชิงเทรา โปรดเกล้าฯตั้งสินเสียนลิว เป็นที่หมื่นพิลากรศรีตสิน นายอำเภอสินเข้ารีด

³ ศุภรัตน์ เลิศพานิชย์กุล, "ลุ่มคมสืบอั้งยี่ในประเทศไทย พ.ศ. 2367-2453.", หน้า 216-217.

โดยทั่ว ๆ ไปแล้ว มีปลัดขึ้นเมืองละ 1 คน ยกเว้นในเมืองใหญ่ที่มีคนขึ้น
จำนวนมาก และมีความเจริญก้าวหน้าทางเศรษฐกิจ จะมีปลัดขึ้นหลายคน เช่น เมือง
ภูเก็ต¹

นอกจากนี้ปรากฏว่ามีการแต่งตั้งข้าราชการในระดับต่ำกว่าใกล้ชิดชาวขึ้นในระดับ
หมู่บ้าน และตำบลด้วย ดังมีหลักฐานสมัยรัชกาลที่ 5 ระบุว่า เมื่อมีการจัดการปกครอง
ระดับท้องถิ่น มีการตั้ง "พันนายบ้านขึ้น" เป็นผู้ช่วยปลัดขึ้น ได้รับผลประโยชน์แบ่งปันกับ
นายบ้านไทยด้วย²

คณะบุคคลชาวขึ้นที่มีตำแหน่งเป็นขุนนางควบคุมคนขึ้นนี้ เรียกรวมกันว่า กรมการ
ขึ้น มีอำนาจตัดสินคดีความเล็ก ๆ น้อย ๆ ที่เกิดในหมู่คนขึ้น และเป็นพี่ปรึกษาของชาวขึ้น
เมื่อเกิดคดีความฟ้องถึงศาล ตลอดจนควบคุมความประพฤติของคนขึ้น วัตรมหาเสนาบดี
ในหัวเมืองมณฑลไทย กลาโหม และกรมท่า เป็นผู้รับสนองพระบรมราชโองการแต่งตั้ง
กรมการขึ้นขึ้นกับเจ้าเมืองนั้น ๆ โดยตรง

¹ กจข., ร. 5 กท. เล่ม 2 เลขที่ 21 ว่าด้วยตั้ง หลวงพิทักษ์สินดารักษ์, หลวงขล -
สินลล, หลวงอร่ามชาครเขตรปลัดขึ้น นายอำเภอขึ้นเมืองภูเก็ต หน้า 66-72.

และ เล่ม 8 เลขที่ 78 ว่าด้วยตั้งนายอำเภอขึ้นเมืองภูเก็ต 3 นาย หน้า 322-325.

กจข., ร. 5 กท. เล่ม 2 เลขที่ 21 หน้า 66-72.

และ ร. 5 มท. เล่ม 33 เลขที่ 115 เมืองจะเข็งเทรา ตั้งขึ้นแก้วเปนที่ขุนล่มาขึ้น
ประจำปลัดขึ้น หน้า 266-267.

และ ดู กทข., จดหมายเหตุ. ร. 4 จ.ค. 1230 เลขที่ 77 สำนัตราถึงกรมการ
เมืองนครไชยบุรี เมืองสมุทรสาคร.

² กจข., ร. 5 ต. 1/3 สำนัตราตั้งขึ้นเทียมขึ้น ฯลฯ

เมื่อพิจารณาจากหลักฐานต่าง ๆ ที่มีอยู่ ข้อสังเกตสรุป คือ การแต่งตั้งขุนนางในตำแหน่งต่าง ๆ ควบคุมดูแลคนจีนดังกล่าวนี้ เป็นตำแหน่งที่เกี่ยวกับการปกครองหัวเมือง คือ ขึ้นกับเจ้าเมืองโดยตรง นอกจากนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อดูแลทุกข้อยุ่ของชาวจีนแล้วยังเป็นการจัดผู้ปกครองตามกลุ่มพวกของคนจีนที่อาศัยอยู่ร่วมกัน เพื่อความสะดวกในการทำทะเบียนจำนวนคนจีน และเรียกเก็บผลประโยชน์จากคนจีนเหล่านั้น

รัฐไม่มีนโยบายควบคุมคนจีนแบบคนไทยทั่วไป เพราะมุ่งส่งเสริมให้คนจีนเข้ามาในเมืองไทยจำนวนมาก และใช้เป็นแรงงานอิสระในการจ้างทำงานโยธาต่าง ๆ และเนื่องจากคนจีนส่วนใหญ่เป็นพวกสินค้า หรือสินจร เดินทางค้าขายระหว่างเมือง ไม่มีแหล่งที่แน่นอน ย่อมเป็นไปได้ที่จะควบคุมแบบไพร่ อย่างไรก็ตาม รัฐหาประโยชน์จากคนจีนที่ประกอบอาชีพต่าง ๆ ในรูปของการเก็บภาษีอากร และเรียกเก็บเงินในลักษณะของภาษีรายบุคคล ที่เรียกว่า การผูกปีด้วย ทั้งนี้เพื่อ "เฉลี่ยผ่อนแรงให้เบาแรงแก่ไพร่บ้านพลเมืองที่ล้าแล้วลงบ้าง"¹

2. การผูกปี

เมื่อคนจีนเสียเงินตามอัตราที่รัฐกำหนดแล้ว จะถูกผูกข้อมือด้วยเชือกป่าน หรือสายแถบแดง มีครั่งกลม ๆ ติดอยู่ที่ปม เชือกตอนปลาย ประทับตราครั่งนั้นด้วยตราของทางราชการเป็นหลักฐาน² การผูกปีนี้เป็นการเก็บเงินคนจีนแทนการเกณฑ์แรงงาน

เจ้าหน้าที่ที่มีหน้าที่ผูกปีคนจีน รวมเรียกว่า ข้าหลวงผูกปี เจ้าเมือง นายอำเภอ แหวงนายบ้านเป็นผู้กำกับดูแลจำนวนคนจีน เล่นต่อข้าหลวงผูกปี ซึ่งประกอบด้วยขุนนางในกรม

¹ กพข., จดหมายเหตุ. ร. 4 จ.ศ. 1217 เลขที่ 103 สำนักราตั้งขึ้นมา เป็นที่หมื่น-
ศรีเชียรลัมภ์ตร นายอากรคุมเมืองกาญจนบุรี.

² ศรัศกร ฐลวัลลดี, "ผูกปี...", หน้า 57.

ทำขาย กรมพระกลาโหม และกรมมหาดไทย¹ เป็นต้น

อัตราเงินผูกปีราวกลางสมัยรัชกาลที่ 3 จำนวนเงินที่คนจีนต้องเสียอยู่ในราว 4-8 บาท² แทนการอยู่เวรรับราชการ 1 เดือน ทุก ๆ 3 ปี และตั้งแต่ พ.ศ. 2401 เป็นต้นมา มีหลักฐานแน่นอนว่าคนจีนต้องทำงาน 1 เดือน และอนุญาตให้เสียเป็นเงินแทน โดยคิดเป็นเงินในอัตรา 4 บาท³ เมื่อผูกปีแล้วคนจีนนั้นจะได้รับใบเสร็จ หรือใบฎีกา ซึ่งมีรายละเอียดเกี่ยวกับชื่อ ตำนาน และตำบลที่อยู่ คนจีนต้องเสียค่าใบฎีกาอีก เป็น "ค่ากระดาษดินล่อ และเบี้ยเลี้ยง" มีหลักฐานอัตราค่าธรรมเนียมในสมัยรัชกาลที่ 4 จำนวน 1 สลึง และในสมัยรัชกาลที่ 5 ขึ้นเป็น 1 สลึง 24 อัฐ

การเก็บเงินผูกปีนี้ น่าจะใช้การวัดส่วนสูงเป็นเครื่องกำหนด เช่นเดียวกับการสักไซร์ เพราะเป็นวิธีการที่สะดวกกว่าการตรวจสอบอายุคนจีนที่เดินทางผ่านไปมา หรือสินที่เพิ่งอพยพเข้ามาใหม่⁴

ถึงแม้ว่าจะมีการระบุว่าถ้าคนจีนคนใดไม่มีเงินเสียค่าผูกปี ให้สินนั้นทำงานแทน 1 เดือน⁵ แต่เมื่อพิจารณาจากหลักฐานต่าง ๆ แล้ว จะเห็นได้ว่าการผูกปีเป็นการมุ่งเอาเงินมากกว่ามุ่งเอาแรงงานจากคนจีน และรัฐพยายามหาวิธีรวบรวมเงินให้ได้จำนวนมาก เช่น

¹ กข., ร. 5 กห. เล่ม 47 เลขที่ 12 ถึงผู้ว่าราชการเมืองชั้นนอก ส่งดวงตรา, ฎีกาพิมพ์ ออกไปผูกปีข้อมือสิน 16 เมือง, หน้า 46-50.

² ศรัศกร ชูสวัสดิ์., "ผูกปี...", หน้า 68, 80-84.

³ กข., ร. 4 กห. เล่ม 2 เลขที่ 57 สำนัตราว่าด้วยให้ข้าหลวง และผู้ว่าราชการเมืองผูกปีข้อมือสินเรียกเงินค่าแรง, หน้า 148-152.

⁴ เลสลีย์ร โกลด์, พื้นความหลัง เล่ม 2, หน้า 102.

⁵ ศรัศกร ชูสวัสดิ์., "ผูกปี...", หน้า 108-110.

ก. เก็บจากคนสิ้นที่เพิ่งลงจากเรือโดยสาร ที่เรียกว่า "สินนั่งแคะ" ด้วย
ในอัตราที่ต่ำกว่าสินหัว ๆ ไป¹

ข. ให้นำหน้าสินช่วยเก็บเงินให้รัฐ เช่น กรณีคนสิ้นในโรงงานต่าง ๆ หลบ-
เลี่ยงการผูกปี รัฐจึงให้ประโยชน์แก่คนสิ้นที่คุมโรงงานนั้นในรูปของส่วนลด ถ้าผู้คุมนั้นนำ
เงินมาเสียแทนลูกจ้าง

รัฐมีความอะลุ่มอล่วยในการเก็บเงินจากคนสิ้น ซึ่งจะเห็นชัดในกรณีดังต่อไปนี้

1. เมื่อเกิดความไม่สงบในเมืองภูเก็ต เนื่องจากจากการก่อการวิวาทของ
พวกอั้งยี่ รัฐจึงเรียกเก็บปีโดยทางอ้อม คือ เก็บเป็นค่าธรรมเนียมเพิ่มเติมจากภาษีที่ดิน
ในเมืองภูเก็ต²

2. ถ้าสินไม่มีเงินผูกปี รัฐยินยอมให้ทำงานแทน โดยไม่ถือว่าเป็นความผิด
จนกระทั่งมีการออกพระราชบัญญัติผูกปีสิน ในปี พ.ศ. 2443 ระบุว่า ถ้าไม่มีเงินผูกปี
ถือว่าเป็นความผิด ต้องเสียค่าปรับ 1 บาท³ แสดงว่ารัฐหาวิธีเก็บเงินค่าธรรมเนียม
เพิ่มขึ้นอีก

3. พิจารณาจากขั้นตอนการผูกปี และการตรวจสอบ จะเห็นได้ว่า การตรวจสอบ
สืบเป็นการช่วยให้คนสิ้นไปเสียเงินผูกปีมากกว่าการสืบกุมจริง ๆ ดัง ๆ⁴ แต่อย่างไรก็ตาม

¹ กจข., ร. 5 ค. 13.1/1 สินใหม่.

² กจข., ร. 5 กห. เล่ม 46 ตบพระอนุรักษโยธราชำหลวง ให้แยกภาษีที่ดินเป็นส่วน
พระยาภูเก็จ, นายพุ่ม แลเร่งเงินปีสินแต่ที่ดิน จ.ศ. 1147 หน้า 44-45, 292-294 อ้างถึงใน
ศรศักดิ์, ฟู่วลี่ดี, "ผูกปี...", หน้า 129-130.

³ กจข., ร. 5 น. 7.9/3 ผูกปีข้อมือสินในมณฑลกรุงเทพฯ ตาม พ.ร.บ. คก 119
(12 มกราคม 121 - 17 กุมภาพันธ์ 122).

⁴ กจข., ร. 5 ค. 13.1/1 พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์ กราบบังคมทูล
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 15 กรกฎาคม ร.ศ. 110.

การตรวจสอบเป็นวิธีที่ได้ผลมาก เพราะการผูกปีในระยะแรกได้เงินจากคนสิ้นคางเมือง ซึ่งติดตามบัญชีเป็นจำนวนน้อย เมื่อตรวจสอบ สามารถผูกปีคนสิ้นประเภทสินลูกค้ำ และสิ้นจรรวมทั้งสิ้นที่หลบหนีอยู่ได้อีกเป็นจำนวนมาก

4. อัตราการผูกปีมี รัฐกำหนดไว้ต่างกัน เช่น สินพรมแดนในสมัยรัชกาลที่ 3 เสียเงินน้อยกว่าสินทั่วไป¹ นอกจากนี้ได้มีการกำหนดอัตราสำหรับสินที่ไม่ต้องการผูกปี จะรับแต่ฎีกาได้ด้วย² ต่อมาเกิดการเก็บเงินค่าราชการแทนการผูกปี³ โดยรัฐค่อย ๆ เปลี่ยนแปลงวิธีการหาประโยชน์จากคนสิ้น ยกเลิกการผูกปี และเก็บภาษีในลักษณะเดียวกัน และเท่ากันกับไพร่ทั่ว ๆ ไป ในสมัยรัชกาลที่ 5⁴ นับว่าเป็นวิธีการหนึ่งของการดำเนินนโยบายดึงคนสิ้นเข้าสู่อำนาจการปกครอง และกฎหมายไทยโดยสมบูรณ์ด้วย⁵

3. ผลประโยชน์จากการผูกปี

แม้ว่าเมื่อคิดเทียบเป็นอัตราส่วนกับรายได้ทั้งหมดแล้ว รายได้จากการผูกปีจะมีจำนวนน้อยมากก็ตาม⁶ แต่ได้มีการนำเงินนี้ไปใช้ประโยชน์หลายด้าน เช่น ใช้จ่ายราชการ

¹ กษ., จดหมายเหตุ. ร. 3 จ.ศ. 1208 เลขที่ 128 บัญชีอำพลวงผูกปีสิ้นเมือง-ปทุมธานี กลาโหม และคลังสินค้า และ ดู ร. 4 จ.ศ. 1217 เลขที่ 103 เรื่องผูกปีสิ้น.

² กจข., ร. 5 ค. 13.1/5 พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นมหิศรราชหฤทัย กราบทูลพระนางเจ้าเกล้าวราผ่องศรี วันที่ 10 เมษายน ร.ศ. 117.

³ เรื่องเดียวกัน.

⁴ ร.ต.ท. เสถียร ลายลักษณ์ และคนอื่น ๆ, ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 22., หน้า 601-604.

⁵ ดู ศรศกร ชูสวัสดิ์., "ผูกปี...", หน้า 166-172.

⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 141-146.

ในเมืองนั้น ๆ ก่อนส่งลงมากรุงเทพฯ¹ และยังนำไปใช้ในการสาธารณประโยชน์อื่น ๆ เช่น การขุดคลอง สร้างป้อม ถนน เป็นต้น นอกจากนี้ การผูกปั้งก่อให้เกิดผลประโยชน์ทางอ้อม คือ ทำให้ทราบจำนวนคนจีนในราชอาณาจักร และทำให้คนจีนมีเสถียรภาพในการเดินทางประกอบอาชีพ และเป็นแรงงานอิสระเพื่อรับจ้างแทนไพร่ท้าว ๆ ไปด้วย

ชาวจีนที่เข้ามาอาศัยในเมืองไทยนั้น อาจแบ่งได้เป็น 2 พวก คือ

1. พวกที่มีฐานะทางเศรษฐกิจดี และมีความสัมพันธ์กับชนชั้นปกครอง คือ รัฐบาลการมีบรรดาศักดิ์เป็นเจ้าภานุนายอากร และเป็นกรมการสิน
2. พวกที่ใช้แรงงานเป็นทาสในโรงงาน ทำการผลิตสินค้าเพื่อตลาดภายใน และส่งเป็นสินค้าออก เช่น ทำงานในโรงงานน้ำตาลทรายหลวง ที่นครชัยศรีมีโรงหีบอ้อยไม่ต่ำกว่า 30 โรง แต่ละโรงงานใช้ทาสีประมาณ 200-300 คน และได้รับค่าจ้างประมาณเดือนละ 6 บาท² ทำให้ปริมาณการส่งน้ำตาลออกต่างประเทศสูง ครอฟอร์ดได้ประมาณไว้ถึงปีละ 80,000 ทาบ³ การอพยพของคนจีนอย่างต่อเนื่องตลอดสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ประกอบกับการให้เสถียรภาพโดยมิได้ควบคุมของรัฐ ส่งผลกระทบต่อ

ศูนย์วิทยทรัพยากร

¹ กหข., จดหมายเหตุ. ร. 2 จ.ศ. 1173 เลขที่ 9 ท้องตราเรื่องได้มอบเหล็กหมันเรือให้พระยานครชุมออกมา และใช้จ่ายเงินผูกปั้งมือจีนฯ, และ ร. 3 จ.ศ. 1211 เลขที่ 89 ใบบอกพระยาริษิตชาตราชวงศ์ฯ ส่งเงินผูกปั้ง.

² กหข., จดหมายเหตุ. ร. 3 จ.ศ. 1200 เลขที่ 5.

³ จอห์น ครอฟอร์ด. เอกสารของครอฟอร์ด แปลโดย ไพโรจน์ เกษมณีกิจ, หน้า

การค้าระหว่างประเทศ โดยเฉพาะการค้าน้ำตาล พริกไทย ยาสูบ และการต่อเรือ¹ ยิ่งกว่านั้นยังมีผลโดยตรงต่อระบบการควบคุมกำลังคน คือ คนจีนเป็นแรงงานจ้างทดแทนแรงงานเกณฑ์ของไพร่ในระบบการควบคุมที่ต้องเปลี่ยนแปลงไปให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมของบ้านเมือง²

โดยสรุปแล้ว รัฐไม่ได้มุ่งควบคุมคนจีนที่อพยพเข้ามาในเมืองไทยโดยตรง ปล่อยให้มิใช่สาระเสรีในการเดินทางค้าขายประกอบอาชีพ แต่หาประโยชน์จากการเรียกเก็บภาษีอากรต่าง ๆ และเก็บภาษีส่วนบุคคลในรูปของการผูกขี้ จัดให้มีผู้ปกครองเชื้อสายเดียวกัน ปกครองดูแลทุกขุขี้ต่าง ๆ แม้ว่าจะมีการรวมตัวกันของคนจีนเป็นสมาคมลับอ้างยี่ล่งยัตันรัตนโกสินทร์ และมีการทะเลาะวิวาทเพราะความขัดแย้งทางเศรษฐกิจก็ตาม แต่โดยทั่วไปแล้ว รัฐก็ได้มองการรวมตัวเช่นนี้ในแง่ภัยทางการเมือง³ อย่างไรก็ตาม คนจีนที่ผูกขี้แล้วนี้ แม้ว่าจะไม่ได้อยู่ในระบบการควบคุมกำลังคน แต่ก็นับว่าเป็นคนในบังคับไทย เมื่อมีสิทธิสภาพนอกอาณาเขตอันเป็นผลมาจากสนธิสัญญาเบาว์ริง เกิดมีคนจีนในบังคับต่างชาติมีสถานะต่างจากคนจีนที่ถูกสัก และถูกผูกขี้ ดังจะได้อธิบายถึงในตอนต่อไป

¹ นิธิ เอียวศรีวงศ์, "วัฒนธรรมกระฎุมพีกับบรรดภรรยาหมั้นรัตนโกสินทร์." เอกสารวิชาการ หมายเลข 20 ประกอบการสัมมนาองค์ตวราชรัตนโกสินทร์ ความเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย สถาบันไทยคดีศึกษา, 3-5 กุมภาพันธ์ 2525, หน้า 102-106.

² ดูบทที่ 3.

³ ความตระหนักรู้ถึงภัยจากประเทศจีน เริ่มมีขึ้นบ้างแล้วในสมัยรัชกาลที่ 4 ดังหลักฐานการประชุมเสนาบดีปรึกษาเรื่องการยกเลิกการสัมภักดิ์ หรือการส่งเครื่องบรรณาการไปจีน. โปรดดู การยกเลิกการสัมภักดิ์. และความเห็นเรื่องสินทวงภักดิ์ ใน กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, สัมพันธ์ภาพไทย-จีน. (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การค้าสนฯ, 2521), หน้า 210-243.

และโปรดพิจารณา- กชช., ร. 5 พค. เล่ม 3 เจ้าพระยามหินทรฯ ทูลเกล้าถวายความเห็นที่จะสักกำลังไว้สำหรับบ้านเมือง, หน้า 467-468.

การควบคุมดูแลชาวตะวันตก

ชาวตะวันตกที่อาศัยอยู่ในเมืองไทยในสมัยเมื่อแรกสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ น่าจะมีจำนวนไม่มากนัก เนื่องจากสาเหตุทางการเมืองปลายสมัยสมเด็จพระนารายณ์เป็นต้นมา คงมีแต่พวกโปรตุเกสที่ตั้งบ้านเรือนเป็นหลักแหล่ง รวมกันอยู่แถวบริเวณกุฎีจีน ใกล้วัดกัลยาณมิตร ตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรี¹ และในสมัยต่อมา เมื่อมีการติดต่อค้าขายกับชาวอังกฤษ และชาติตะวันตกอื่น ๆ ชาวต่างชาติเหล่านั้นมักเป็นพวกพ่อค้าที่เดินทางไปมา ไม่มีการตั้งถิ่นฐานแน่นอน รัฐไม่มีนโยบายควบคุมชาวตะวันตกเช่นเดียวกับคนจีน และปล่อยให้เป็นอิสระมากกว่า เพราะไม่ต้องเสียภาษีแทนการเกณฑ์แรงงาน ที่เรียกว่า ผูกปีด้วย มีชาวตะวันตกบางพวกที่ถูกดูดกลืนเข้าสู่ระบบการควบคุมกำลังคน คือ เข้าสังกัดกรมกองในหน่วยการบริหารราชการแผ่นดิน เช่น ฝรั่งเศสเชื้อสายโปรตุเกส เป็นกองทหารแม่ปืน สังกัดกรมพระกลาโหม และเป็นล่าม สังกัดกรมท่า เป็นต้น พวกเหล่านี้เข้ารับราชการไทย แต่ได้รับสิทธิพิเศษต่างจากไพร่ทั่วไป คือ ไม่ต้องถูกสัก และไม่ได้รับตัวคุมสัก แต่ได้รับพระราชทานเบี้ยหวัด เมื่อมีบุตร ๆ จะสังกัดตามกรมกองของบิดา และไม่ถูกสักด้วยเช่นเดียวกัน² พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชวินิจฉัยว่า การที่ไม่สักฝรั่งเศสเหล่านั้น เพราะ "จะได้ไม่กตฝรั่งเศสพวกนั้นต่อไป"³ นับว่าเป็นพระราชนโยบายที่จะยกย่องชาวตะวันตกที่เข้ามาอยู่ในเมืองไทย และรับใช้บ้านเมืองในฐานะผู้เชี่ยวชาญในงานที่คนไทยทั่ว ๆ ไปทำไม่ได้ดีเท่า หรือไม่เหมาะสมเท่า เช่น กิจการเกี่ยวกับการติดต่อกับต่างประเทศ และการใช้อำวุธยุทโธปกรณ์สมัยใหม่ เป็นต้น ลักษณะนี้ น่าจะสืบต่อมาจากสมัยอยุธยา ที่มีกองอาสาต่างชาติ เช่น อาสาโปรตุเกส, อาสาญี่ปุ่น และมลายู

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาตำราพระอักษรภาพ และสมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, ลำนันสมัย. เล่ม 21. (พระนคร: คุรุสภา, 2505), หน้า 142.

² กช., ร. 5 พค. เล่ม 7, หน้า 42-44.

³ ในสมัยรัชกาลที่ 5 เริ่มมีปัญหาว่า การสักนั้นเป็นการกดขี่ ทารุณ โหดร้าย ชาวต่างชาติโดยเฉพาะชาวตะวันตก เล่นอาให้เลิกวิธีการสัก

เป็นกองช่างผู้พิเศษที่ทำหน้าที่เป็นองครักษ์ด้วย¹ ในกรณีที่ว่า ถ้าใช้ไพร่ไทยแล้วอาจเป็นการสร้างฐานอำนาจทางการเมืองต่อต้านราชบัลลังก์ได้²

ต่อมาจำนวนชาวตะวันตกเพิ่มมากขึ้น เป็นพวกพ่อค้า หมอสอนคำสอนา หรือมิชชันนารี เมื่อมีการติดต่อค้าขายกัน โดยเฉพาะหลังสนธิสัญญาเบอริน (พ.ศ. 2369) และสนธิสัญญาเบาวริง (พ.ศ. 2398) ส่วนใหญ่ชาวตะวันตกตั้งร้านที่เรียกว่า "ห้าง" ค้าขายอยู่แถบริมแม่น้ำเจ้าพระยา บริเวณบางรัก³ มีข้อน่าสังเกตว่า แม้รัฐจะไม่มีนโยบายควบคุมชาวตะวันตกเพื่อเรียกผลประโยชน์ในทางองเดียวกับการผูกปิ่น แต่มีการควบคุมการเดินทางของชาวตะวันตกบ้าง และมีการจำกัดขอบเขตทำเลที่ตั้งของที่ดินที่ชาวตะวันตกจะขอเช่าซื้อ ดังที่ปรากฏในสนธิสัญญาเบาวริง⁴ นับว่าเป็นความพยายามควบคุมบทบาททางเศรษฐกิจ และการเมืองของชาวตะวันตกที่เข้ามาอยู่ในเมืองไทยวิธีหนึ่ง ทั้งนี้เพราะในสมัยรัชกาลที่ 4 เริ่มมีการคุกคามของสหิสจักรวรรดินิยมตะวันตกในภูมิภาคแถบนี้แล้ว

คนในบังคับต่างประเทศ

สืบเนื่องจากสนธิสัญญาเบาวริงที่ไทยทำกับอังกฤษ และประเทศอื่น ๆ อีกหลายประเทศ เกิดปัญหาเกี่ยวกับสหิสสภาพนอกอาณาเขต อันหมายความว่าความคุ้มครองทางการศาลแก่ชาวอังกฤษ

¹ นริ เอียวศรีวงศ์ , "การเมืองไทยสมัยพระนารายณ์" เอกสารวิชาการหมายเลข 11 สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, พ.ศ. 2523, เอกสารประกอบคำบรรยาย, หน้า 13-15.

² เรื่องเดียวกัน

³ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ , พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4, หน้า 171

⁴ ดู ร.ต.ท. เสถียร ลายลักษณ์ , ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 5, "ประกาศฝรั่งทำหนังสือสัญญา และประกาศกำหนดให้ขาย ให้เช่าแก่คนนอกประเทศ", หน้า 198-203 และเรื่องเดียวกัน เล่มเพิ่มเติม, หน้า 8, 27-30. คนในบังคับอังกฤษที่มาอาศัยอยู่ในกรุงเทพฯ จะต้องขอหนังสือเบิกช่อง ซึ่งประทับตราของเจ้าพนักงานฝ่ายไทยจากกงสุลไปด้วยเมื่อจะเดินทางออกไปหรือไปเที่ยวในระยะการเดินทางเกิน 24 ชั่วโมง..

ฝรั่งเศส ฯลฯ รวมทั้งคนในบังคับของชาติเหล่านั้นด้วย อังกฤษและฝรั่งเศสตีความคนในบังคับครอบคลุมถึงคนที่อยู่ในเมืองขึ้นของตนในเอเชีย รวมถึงลูกจ้างของตน ตลอดจนถึงคนลาว ญวน เขมร จีน ฯลฯ ที่เข้ามาอยู่เมืองไทยหลายชั่วอายุคนแล้วด้วย ปัญหาที่นอกจากจะมีผลกระทบต่อความยุติธรรมด้านการศาลแล้ว ยังมีผลต่อการเมือง การปกครอง และการภาษีอากรด้วย เพราะคนในบังคับได้รับการยกเว้นไม่ต้องขึ้นศาลไทย ไม่ต้องเสียภาษีอากร และไม่ต้องถูกเกณฑ์แรงงาน ปรากฏว่ามีคนลาว เขมร ญวน จีน ที่อยู่ใต้การควบคุมของไทย และแม้แต่คนไทยเองก็เต็มใจที่จะไปจดทะเบียนเป็นคนในบังคับต่างชาติ เพื่อผลประโยชน์ดังกล่าว ชาติตะวันตกมีความมุ่งหมายแผ่ขยายอิทธิพลในเมืองไทย และใช้ปัญหาเรื่องสิทธิสภาพนอกอาณาเขตเป็นเครื่องมือ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ฝรั่งเศส เมื่อยึดครองเวียดนามทั้งประเทศในปี พ.ศ. 2426 จึงถือโอกาสตีความว่า คนญวนทุกคนในเมืองไทยเป็นคนในบังคับฝรั่งเศส ไทยพยายามแบ่งแยกญวนดั้งเดิมที่อพยพเข้ามา หรือเป็นเชลยของไทยตั้งแต่การสงครามในสมัยรัชกาลที่ 3 ว่าเป็นญวนในบังคับไทย เพราะได้เข้ามาตั้งหลักแหล่งในเมืองไทยหลายชั่วอายุคนแล้ว ได้ลักลอบเข้ารับราชการในกรมกองต่าง ๆ ถูกเกณฑ์แรงงานบังคับ และส่งส่วยให้รัฐเป็นประจำทุกปี ในเมืองจันทบุรีก็ลักเป็นญวนทหาร ขึ้นกรมพระกลาโหม ฝรั่งเศสพยายามเกลี้ยกล่อมญวนให้เป็นคนในบังคับฝรั่งเศส และออกหนังสือปลอมให้ว่าเกิดในเวียดนาม และปกป้องเมื่อมีคดีความต่าง ๆ มีคนญวนเข้าอยู่ในบังคับฝรั่งเศสจำนวนมาก ไทยกับฝรั่งเศสต้องโต้แย้งกันในเรื่องการจดทะเบียนคนในบังคับไม่มีที่สิ้นสุด แต่ไทยก็ได้แก้ปัญหาเป็นกรณี ๆ ไป¹

บทบาทของชาวตะวันตกที่มีต่อระบบการควบคุมกำลังคน

ชาวตะวันตกที่มีบทบาทต่อการควบคุมกำลังคนของรัฐในสมัยรัชกาลที่ 5 ที่เห็นเด่นชัด คือ บาทหลวงฝรั่งเศส ซึ่งพยายามเกลี้ยกล่อมไพร่หนืออยู่ตามป่าดงแถบเมืองนครราชสีมา ให้เข้าเป็นคนใน

¹ ดูรายละเอียดใน ผู้สดี สิมพะสุต., "ปัญหาเกี่ยวกับชาวญวนในประเทศไทย ตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2367-2453)" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารศึกษาศาสตร์ ภาควิชาประวัติศาสตร์ ศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2520, หน้า 155-223.

บังคับ และตัวไพร่บางพวกได้หลบหนีเข้าไปแอบแฝงอยู่ในสำนักบาทหลวงฝรั่งเศส ไทยต้องแก้ปัญหา โดยการขอความร่วมมือจากกงสุลฝรั่งเศสด้วย¹ ส่วนแถบหัวเมืองบักซัต ก็มีปัญหาว่าไพร่หนีไปอยู่กับอังกฤษ²

ฝรั่งเศสพยายามใช้วิธีจูงใจคนไทย และคนลาวที่อยู่ในการควบคุมของไทยให้ไปอาศัยอยู่ที่ฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง ซึ่งเป็นดินแดนของฝรั่งเศส และอยู่ในบังคับของตน โดยไพร่ได้รับประโยชน์จากการลดส่วย และภาษีอากร หรือมอบหนังสือรับรองคุ้มครองป้องกันทางการศาล ภาษี และการไม่ต้องเสียเงินค่าราชการ และไม่ต้องถูกเกณฑ์แรงงานให้ถ้าคงอาศัยอยู่ในเมืองไทย³

ความพยายามของชาติตะวันตกที่จะลดทอนเบียดเบียน และให้ความคุ้มครองแก่คนที่เคยอยู่ในระบบการควบคุมของไทยไปเป็นคนในบังคับต่างชาติโดยวิธีให้ประโยชน์จากสิทธิสภาพนอกอาณาเขตนี้มีผลกระทบโดยตรงต่อระบบการควบคุมกำลังคนในแง่ที่ว่า ไพร่หนีไปอยู่ในบังคับต่างชาติไม่ยอมถูกเกณฑ์แรงงาน และไม่ยอมเสียส่วย เกิดปัญหาช่วยค้ำ มีหลักฐานว่า ตัวนายกองส่วยเมืองจันทบุรีหนีไปถือศาสนาโรมันคาทอลิก และทำให้พระราชทรัพย์ค้ำจำนวนมาก⁴ แต่อย่างไรก็ตาม ผล

¹ กจช., ร. 5 กต. เล่ม 66 เลขที่ 12 เรื่องข้าหนีเจ้า บ่าวหนีนาย และไพร่หนีไปอยู่ที่สำนักบาทหลวงฝรั่งเศส ในเขตระเมืองนครราชสีมา, หน้า 38.

² กจช., ร. 4 กห. เล่ม 20 สาระตราตอบแม่กอง, ข้าหลวงกองศึกว่าด้วยห้างดลกยาเจ้า บ่าวข้าราชการอยู่ 4 เดือน ฯลฯ, หน้า 173-174.

³ กจช., ร. 5 บ. 17/25 เรื่องประกาศพระราชบัญญัติเปลี่ยนวิธีเก็บเงินค่าราชการพระราชหัตถเลขา ร. 5 ถึงกรมมหาดมดีศรีราชหฤทัย ม.ป.ป. และ กจช., ร. 5 ผ. 19/9 อุปรุตฝรั่งเศสมาพูดด้วยเรื่องอำนาจศาล ที่ 80/11067 กรมหลวงเทเวศร์วงศวิโรปการกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 วันที่ 14 มกราคม 1904.

⁴ กจช., เอกสารเก็บเล่มหนังสือกราบบังคมทูล (น.ก.) จ.ค. 1246 และ กจช., ร. 5 ม. 1.4/25 เลขและเงินค่าราชการส่วยทางมณฑลอีสาน (14 - 16 มกราคม 117).

กระทบที่เกิดต่อระบบการเกณฑ์แรงงาน และการเก็บล่วยนี้มักเกิดขึ้นในบริเวณชายแดนที่อำนาจของส่วนกลางเข้าไปควบคุมได้ไม่ถึง และรัฐได้แก้ปัญหาด้วยการลดอัตราล่วย และเงินค่าราชการลงเพื่อชักจูงไม่ให้ไพร่เข้าไปอยู่ในบังคับต่างชาติ¹ เพราะพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชวินิจฉัยว่า การได้เงินค่าราชการน้อยลงย่อมจะดีกว่าไม่ได้เลย และปล่อยให้ไพร่ไปอยู่ในบังคับต่างชาติ

ได้มีผู้วิเคราะห์ว่า การคุกคามของมหาอำนาจตะวันตกในเรื่องสิทธิสภาพนอกอาณาเขตเป็นสาเหตุสำคัญในการที่รัฐต้องยกเลิกระบบไพร่² แต่เมื่อพิจารณาหลักฐานขั้นต้น และวิเคราะห์ปัจจัยภายใน และปัจจัยภายนอกที่แสดงผลกระทบต่อระบบไพร่แล้ว จะเห็นได้ว่า รัฐจำเป็นต้องเปลี่ยนแปลงระบบการควบคุมกำลังคนแบบใหม่ และยกเลิกระบบไพร่ เนื่องจากสาเหตุสำคัญคือ ลักษณะและวิธีการของระบบการควบคุมกำลังคนที่ใช้มาแต่เดิม และพัฒนาไปตามสภาพสังคมนั้นไม่เหมาะสมกับสังคมในสมัยรัชกาลที่ 5 ระบบไม่มีประสิทธิภาพ เป็นอุปสรรคต่อการปฏิรูปบ้านเมืองในทุก ๆ ด้าน การคุกคามของมหาอำนาจตะวันตกในเรื่องสิทธิสภาพนอกอาณาเขตที่ก่อให้เกิดปัญหาการสูญเสียไพร่ไปเป็นคนในบังคับต่างชาติ และการเสียรายได้จากการติดค้างล่วย เป็นเพียงสาเหตุประกอบสาเหตุหนึ่งเท่านั้นที่ทำให้ต้องยกเลิกระบบไพร่ไปในที่สุด

¹ วัตถุประสงค์เดิมเพื่อแก้ปัญหาชาวญวนที่หนีไปอยู่ในบังคับฝรั่งเศส แต่การลดเงินค่าราชการจะลดเฉพาะชาวญวนไม่ได้ จึงต้องลดทั่วไป ดู กจช., ร. 5 บ. 1.1ก/25 พระราชบัญญัติเลขาร. 5 พระราชทานเจ้าพระยารัตนบดินทร์ สำเร็จราชการกรมมหาดไทย, จ.ศ. 1248.

² ดู ปยะฉัตร ปิตะวรรณ., "การยกเลิกระบบไพร่ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2411-2453)". (วิทยานิพนธ์ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2523).